

Boris Gombač

SLOVENSKA POLITIKA V TRSTU V DESETLETJU PRED PRVO SVETOVNO VOJNO

Predavanje na 19. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Maribor 27. 9.—1. 10. 1978.

Prva leta tega stoletja pomenijo v strategiji in taktiki Političnega društva Edinost pravo prelomnico. Dogodki, ki si sledijo od začetka stoletja do leta 1905, so tako značilni za ves kasnejši razvoj slovenske politike v Trstu, da jih moramo prikazati, sicer le v sintetični obliki, za boljše in bolj poglobljeno poznanje kasnejših izbir in splošne politične orientacije tržaških Slovencev vse do predvečera prve svetovne vojne.* Prav v začetku tega časovnega izseka so bile v Trstu dvojne volitve, ki jih karakterizira volilni neuspeh Političnega društva Edinost v deželnozborskih volitvah leta 1900, ko je izgubila enega deželnozborskega poslanca v slovenskem okraju Ške-denj in nato velika in prepričljiva uveljavitev te slovenske politične grupacije v državnozborskih volitvah leta 1901. Takrat je v splošni kuriji uradni kandidat Edinosti dr. Rybař prišel v ožje volitve in potem izgubil za borih 2000 glasov proti kandidatu združenih italijanskih strank Hortisu.

Ta veliki volilni, predvsem pa moralni uspeh Edinosti je slovenskim narodnjakom narekoval, da so proglasili parolo »Trst ni le italijansko mesto«. Uveljavitev slovenskega kandidata je bila posledica mogočne volilne agitacije, ki jo je slovenska stranka v Trstu izvedla tik pred volitvami. Tendencia Edinosti, da se s poglobljeno agitacijo pojavlja v bazi le pred volitvami, nedvomno kaže na znake volilnega oportunizma, vendar v tem Političnem društvu Edinost ni bilo izjema, saj so se tako ponašale vse meščanske stranke in večkrat celo socialdemokrati. Vendar se Edinost kot eminentno nacionalna stranka, ki ji od tega obdobja dalje stojita na čelu dr. Rybař in dr. Gregorin, mora od časa do časa ukvarjati tudi z nacionalno problematiko, le da prepušča mobilizacijo in delo za prebujanje narodne zavesti med slovenskimi ljudmi v mestu in na periferiji raznoraznim kulturnim, gospodarskim, prosvetnim in drugim društvom, ki se razvijajo vsepovsod na valu močnega narodnobuditeljskega gibanja in okrepljene narodne zavesti. To je akcija samoiniciativnih odborov, ki opravljajo to nadvse pomembno ljudsko-prosvetno delo v imenu nacionalne afirmacije in ne za račun Političnega društva Edinost, ki se pa vklaplja v celotno akcijo, poznano pod imenom narodnjaška politika.

Prav v obdobje prvega desetletja tega stoletja lahko postavimo resnično množično prebujenje nacionalnega zavedanja širših mas slovenskega

Glavna uporabljena literatura: D. Kermauner: Slovenska publicistika in prva ruska revolucija, Ljubljana 1960; I. Regent: Poglavlja iz boja za socializem I, Ljubljana 1958; D. Pahor: Pregled razvoja osnovnega šolstva na zapadnem robu slovenskega ozemlja, zbornik Osnovna šola na Slovenskem 1869—1969, Ljubljana 1970; R. Golouh: Pol stoletja spominov, Ljubljana 1966; V. Melik: Volitve na Slovenskem, Ljubljana 1965; Novak-Zwitter: Oko Trsta, Beograd 1945; A. Agnelli: *Questione nazionale e socialismo*, Bologna 1969; G. Piemontese: *Il movimento operaio a Trieste*, Roma 1974; E. Maserati: *Il movimento operaio a Trieste dalle origini alla prima guerra mondiale*, Varese 1973.

prebivalstva v Trstu in okolici. Asimilacija, ki je neusmiljeno kosila v narodnih vrstah v teku prejšnjih obdobij, se je, kot izhaja iz vseh razpoložljivih podatkov, skoraj dokončno ustavila. Prav takrat so v drugi polovici prejšnjega stoletja šele dodobra osveščeni tržaški Slovenci polno zaživeli lastno narodno življenje v tistem neustavljivem zagonu mladih gibanj, ki se iz zatiranega in brezpravnega stanja usmerjajo v življenja polno novo stvarnost. To gibanje, ki je bilo v svojem najbolj pristnem bistvu globoko demokratično in pravično, obogateno z bogato ljudsko kulturno dediščino in s perspektivo dokončne uveljavitve nad temo majhnega in brezpravnega nezgodovinskega naroda, je pomenilo velik korak naprej pri omejevanju asimilacije in nasilnega potujčevanja. Pri vsem tem je vodstvo slovenskih narodnjakov igralo tudi pomembno vlogo. Politične odločitve so se ponajvečkrat reševale v vrhovih, brez kakega širšega konsenza tržaških slovenskih množic in so torej te odločitve delovale kot transmisija od zgoraj navzdol in ne obratno. Pomemben člen je bil pri vsem naštetem časopis Edinost, ki je v tem času izhajal kot dnevnik in se je prodajal v 600 izvodih dnevno.

Ugotavljanje številčne prisotnosti tržaških Slovencev je bilo vedno problematično. Ugotavljati so jo hoteli po malem vsi in to od italijanskih nacionalističnih sil v Trstu pa tja do Političnega društva Edinost, saj je bilo to bistveno vprašanje vsakodnevne politične konfrontacije.

Edino relativno objektivnost, predvsem pa uradno zajamčenost, dajejo ljudska štetja, ki pa so bila pri ugotavljanju nacionalne pripadnosti avstrijskih državljanov pogojena v negativnem smislu od več faktorjev, v glavnem pa od uporabe kriterija pogovornega jezika pri anketiranih in od izbire izvajalca ljudskih štetij. Kot znano je prav princip pogovornega jezika dopuščal najrazličnejše pritiske in makroskopske manipulacije s strani predpostavljenih oblasti, ki so ljudska štetja materialno izvrševale (v Trstu je bil to mestni magistrat, trdnjava reakcije in italijanskega nacionalizma), kot s strani tistih, ki so formularje dejansko izpolnjevali (delodajalci in hišni gospodarji). V vseh ljudskih štetjih do leta 1900 so ti merodajni faktorji umetno zniževali s poneverbami in prisilo število slovenskega prebivalstva v Primorju.

Leta 1900 je Trst štel 178.599 prebivalcev. Od teh je bilo 25.130 Slovanov, 116.825 Italijanov ter 9055 drugih. Odstotek Slovanov je bil 16,64 %, kar je predstavljalo po besedah dr. Rybača veliko nevarnost za tržaške Slovence v luči novih jezikovnih zakonov, ki so se tedaj snovali v glavah dunajske birokracije, in ki so predvidevali minimum 20 % manjšinskega naroda, da se manjšina zakonsko sploh upošteva.¹

V Trstu in okolici bi tak zakon pomenil za Slovence politično in narodno katastrofo. Zato so že leta 1900 slovenski narodnjaki zahtevali naj se operat ljudskega štetja odvzame tržaškemu magistratu in dodeli c. kr. namestništvu. Ta upravičena zahteva je v dani politični situaciji, ko je avstrijska vlada v vsem podpirala italijanski nacionalni hegemonizem, padla seveda v vodo. Ob konfrontaciji volilnih rezultatov leta 1901 pa bi upravičeno lahko ocenili, da je bilo Slovencev v Trstu približno 50.000 do 75.000. V tem smislu so tržaški Slovenci vložili priziv na pristojno ministrstvo in na namestništvo, da se uvede preiskava o falzifikacijah tržaškega magistrata pri izvedbi ljudskega štetja. Vendar v tem smislu niso nič ukrenili.

¹ Edinost št. 16, 19. 1. 1901.

Ob tem političnem delu, ki ni bilo ravno neznamo, so se pri Edinosti ukvarjali tudi z *gospodarskimi vprašanji*. Pod strokovnim vodstvom dr. Gregorina, ki je bil pravi factotum za tovrstno udejstvovanje, so se v mestu in okolici razbohotila najrazličnejša gospodarska, konzumna, obrtniška, posojilniška in podporna združna društva, ki so ob že dalj časa obstoječih Tržaški posojilnici in hranilnici, Kmetijski družbi in Zavarovalnici za živino, pomenila gospodarsko in ekonomsko moč slovenskega prebivalstva v Trstu. Vseh društev gospodarskega značaja je bilo leta 1905 v Trstu nad 60 in vsa so živahno in uspešno delovala in tako prispevala k gospodarski emancipaciji tržaških Slovencev.² V to vrsto naporov spada tudi nakup zemljišča in investicija vseh družb za zgraditev narodnega doma, kar bi bilo brez te ekonomske osnove nemogoče, saj je samo odkup zemljišča znesel 320.000 kron.

V prvem desetletju tega stoletja se politično društvo Edinost ni odreklo svojemu tradicionalnemu slogaštvu, saj je v polemiki s Slovincem in Slovanskim narodom poudarjala, da »smo mi eno in drugo, klerikalci in liberalci in ponosni smo na to!«³ Obenem pa moramo opozoriti, da je bilo to slogaštvo le navidezno in da so se trenja med obema svetovnonazorskima konceptoma redno konfrontirala tako na občnih zborih Edinosti kot tudi na straneh tržaškega slovenskega dnevnika. Tudi žrtve so, kot se za politični boj spodobi, redno padale in tako je tudi Makso Cotič, dolgoletni odgovorni urednik Edinosti, ki so mu očitali, da preveč polemizira z Ljubljano, beri z liberalci, šel v pokoj. Politično vodstvo je ostajalo trdno v rokah slovenskih advokatov, ki so v stranki vedrili in oblačili.

Poleg slogaštva pa so pri Edinosti gojili tudi svoj globoki antisocializem. Po bežnem koketiranju s slovenskimi socialisti ob ožjih volitvah 1901 so se slovenski narodnjaki odločno zagnali proti vsemu, kar je bilo socialističnega. Prav v usodnem letu 1902 nastopa Edinost vehementno zoper socialdemokrate ter jim posveti kar 5 ostrih uvodnikov, kjer jim očita vse od anacionalnosti do ideološke revščine in nekorektnosti. Predvsem pa moti slovenske narodnjake to, da sodelujejo slovenski socialisti z italijanskimi na razredni osnovi. Zato se Edinost distancira, v razliko od vseh ostalih tržaških strank ob žalovanju celega Trsta, ob smrti zgodovinskega vodje tržaških socialistov Karla Ucekarja in vidi v njem le italijanskega irendentista, čeprav je bil Ucekar v zrelih letih dosleden internacionalist.⁴ S svojim odklonilnim stališčem je politično društvo Edinost še enkrat dokazalo vse svoje nerazumevanje za razredna vprašanja in to na predvečer velikih revolucionarnih dni, ki so pretresli Trst v prvih mesecih leta 1902.

Stavkovna gibanja leta 1897 so tržaški socialdemokraciji določila vodilno mesto pri vseh razrednih in mezdnih bojih tržaškega proletariata. Prav ta proletariati se je v tistih stvkih tudi politično formiral in je zato skušal ob doseženi enotnosti izločiti iz svoje politične akcije avtonomistične težnje visoko kvalificiranega delavstva. Tržaški delavski razred je kompaktno dokazal svojo voljo do razrednega boja, torej za čim večjo in širšo socializacijo razrednih vprašanj. Pod tem geslom, ki je postalo tudi politična praksa socialistov, so se združili tako kvalificirani delavci, zaposleni v tehnološko visoko razvitih obratih, z veliko pogodbeno močjo, kot nekvalificirani težaki in dninarji, ki so bili sindikalno vzeto brez vsake moči. Tudi narodnostno ločnico lahko v grobem potegnemo na že nakazano razliko. Ob vsem tem pa je veliki nemški kapital, ki je množično dotekal v velike

² Edinost št. 34, 11. 2. 1901.

³ Edinost št. 177, 4. 8. 1900.

⁴ Rdeči Prapor št. 20, 16. 5. 1902.

projekte gradnje infrastruktur in novih industrijskih obratov, pogojeval tudi vse večje in hujše izkoriščevanje delovne sile. Pogoji eksploatacije delovne sile so postajali vse hujši in hujši. S tem so pa izginjale razlike med kvalificiranim in nekvalificiranim delavcem, prav tako pa med slovenskim in italijanskim delavcem — znašla sta se ramo ob rami ob naravni in pravični borbi za boljši kos kruha ter skupno podirala vse namišljene zidove umetnega ločevanja delavskega razreda.

Vsa ta nesoglasja so izbruhnila na dan v velikih stavkovnih gibanjih leta 1902, ki so odjeknila po vsej Avstroogrski. Splošno stavko so oklicale socialdemokratske organizacije v Trstu v znak solidarnosti s stavkajočimi kurjači tržaškega Lloyda. Avstrijska vlada je dovolila tržaškemu namestniku Goessu, da je mobiliziral vojsko, in se s tem aktom postavila jasno na stran velekapitala. Delavski razred je na to provokacijo odgovoril z mogočno manifestacijo solidarnosti, le da so dogodki ušli socialistom iz rok in to, ko so bile zahteve kurjačev v bistvu že sprejete. Mase nezadovoljnih in obubožanih ter v temo in bedo potisnjenih delavcev so mimo svojih delavskih voditeljev v velikem navalu nezadovoljstva spontano demonstrirale dalje in se spoprijele z vojsko, ki je z orožjem v rokah branila kapital in njegove interese. V nekajdnevnih pouličnih spopadih je padlo 14 tržaških delavcev, materialna škoda je bila ogromna. Vlada je oklicala obsedno stanje in naglo sodbo, rabelj je s pomočniki tudi prišel z Dunaja. Ker dnevno časopisje ni izhajalo, je bila prekinjena vsaka politična debata.

Ocene teh dogodkov, ki jih je dala literatura, soglašajo v ugotavljanju važnosti te stavke, ki pomeni velik uspeh in dokaz solidarnosti vsega delavskega razreda, kar nedvomno drži. Vsa literatura pa še posebej poudarja važnost teh dogodkov za kasnejši razvoj socialdemokracije v Primorju. Tej splošnoveljavni ugotovitvi, v kateri se srečujejo italijanski in jugoslovanski zgodovinarji različnih svetovnonazorskih konceptov, je treba postaviti določene meje. Res je, da je splošna stavka leta 1902 dokazala, da pomeni le boj vsega proletariata, združenega na platformi potreb in zahtev nekvalificiranega delavca, korak naprej pri večji razredni zavesti proletariata. Res je, da je tržaški delavec ubral pot vse večje socializacije razrednega boja in da se je ta boj prenesel iz fabrike in pristanišče, v terciarne dejavnosti, med dninarje, težake, zaposlene žene, torej med široke mase etnično nedvomno slovenskega proletariata, ki se z mezdnimi in razrednimi oblikami boja ni še seznanil.

Z enim zamahom je delavski razred od leta 1897 do 1902 (v tem boju je bil slovenski delavec prvi protagonist) opravil z anahronističnimi oblikami eksploatacije, ki so bile sad drugega časa. Množičnost gibanja proletariata in masovna enotnost sta bili resnično doseženi. Vendar je trditev, da je socialna demokracija po stavkah nezadržno rasla, samo po eni strani resnična, saj so naraščale kulturne, zadržne in sindikalne oblike boja, upadala pa je, in to zelo strmo, politično revolucionarna akcija in volja, to masovno gibanje speljati naprej. Prav tega niso razumeli, ali bolje, hoteli tržaški socialdemokratski voditelji, predvsem pa Pittoni, ki je s svojo politiko postopnih akcij dobesedno zaustavil in ponižal revolucionarni potencial, ki so ga delavske množice dokazale. Socialna demokracija ni znala ali bolje ni hotela jahati na valu dosežene enotnosti in je gibanje raje razparcelirala na strokovne zveze vseh vrst in poklicev in s tem spet privilegirala avtonomne in sredobežne težnje visokokvalificiranih delavcev ter prepustila enotno mobilizacijo vseh proletarskih sil svoji usodi.

Z ustanovitvijo primorske meddeželne sindikalne zveze (njen tajnik je postal Kopač), ki je združevala 18 lokalnih strokovnih organizacij s 7700

vpisanimi delavci, se je Pittoni res lahko postavljaj na devetem kongresu Avstrijske socialne demokracije, kljub temu, da se je gibanje v optiki revolucionarnih načel socialistične stranke spreverglo v sindikalizem. S tem v zvezi se je tudi težišče boja med proletariatom, delovno silo in kapitalom v letih 1903—1914 preneslo na področje boja za kontrolo nad zaposlovanjem nove delovne sile v tržaških obratih in s tem v ohranitev privilegijev visokokvalificiranih delavcev. Prav boj za omejitev tržišča delovne sile in odrivanje najbolj pavperiziranega dela tržaškega proletariata na rob političnega dogajanja, pomeni padec v kvaliteti tržaškega razrednega gibanja. Tako težko ustvarjena solidarnost vseh komponent tržaškega delavskega razreda je ob takih stališčih šla rakovo pot in konec koncev so bile tudi vse žrtve iz leta 1902, ki so bile med drugim po večini slovenske narodnosti, zastonj.

Seveda so se meščanski krogi obeh narodnosti skušali distancirati od teh dogodkov in so si podtikali, da so bili demonstranti ali »iredentariji« ali pa »barbarski Slovani«. Kljub tem sterilnim polemikam, ki jih tudi Edinost vodi še dolgo po letu 1902, pa lahko zatrdimo, da je v teh slavnih dneh tržaških dogodkov eksplodiral bes najbolj brezpravnih in izkoriščanih mas tržaškega delavstva.

Spori, ki smo jih že omenili in ki so bili karakteristični tudi za politično društvo Edinost, so izbruhnili na dan ob priliki deželnozborskih volitev leta 1903. Rybař je tik pred volitvami obračunal z močno skupino cikorjaških politikov v svojih vrstah, deželnimi poslanci Dollenzem, Vatovcem in Jakičem ter jih zamenjal z zvestejšimi Sancinom, Gerdolom in dr. Slavikom.⁵ Volilni uspeh narodnjakov je bil popoln, saj so spet zasedli vsa okolici pripisana mesta.⁶ Tako okrepljeni so se slovenski politiki v Trstu pripravljali na občni zbor, ki je bil vsakoletna politična preizkušnja narodnjakov. Tam so pa naleteli na nepričakovane težave v izvajanjih hrvaških gostov Bogdanovića in Tresić-Pavičića, ki sta v smislu političnega zblizanja Hrvatov in Srbov (Novega kurza) vprašala občni zbor, kakšno je njegovo stališče do hrvaško-srbskega in do italijansko-slovenskega zblizanja.⁷ Šlo je v bistvu za močan in svež prodor ideje jugoslovanstva v vseslovenski prostor, še posebno pa v Trst, ki je »narodni pokret« Hrvatov podpiral s shodi in manifestacijami. To solidarnostno gibanje s Hrvati je v Trstu, kjer je bila jugoslovanska ideja močno zasidrana, doseglo tako stopnjo, da je ministrski predsednik Koerber odpovedal že najavljeni obisk deputacije dalmatinskih, istrskih in tržaških odposlancev pri cesarju.⁸

Predsednik Edinosti Matko Mandić je na postavljena vprašanja sicer odgovoril v duhu vzajemnosti in sodelovanja z vsemi Slovani, distanciral pa se je od sodelovanja z Italijani. Še jasnejši je bil v svojem posegu dr. Prettner, ki je odločno nasprotoval vsakemu dogovarjanju z italijansko stranjo, dokler bodo Italijani tako tlačili Slovence.⁹ To politično stališče je kasneje, to je leta 1905 in 1907, torej ob Zadarski in Reški resoluciji, politično društvo Edinost še zaostriilo, ko je javno nasprotovalo kakršnikoli teritorialni kompenzaciji, pa naj se hrvaško vprašanje reši ali ne, kajti »mi nočemo biti kompenzacijski objekt za načrte drugih, ker dobro poznamo ravnanje italijanske države z beneškimi Slovenci.«¹⁰ Posebno ostro

⁵ Edinost št. 89, 21. 4. 1903.

⁶ Edinost št. 90, 22. 4. 1903.

⁷ Edinost št. 94, 27. 4. 1903.

⁸ Edinost št. 283, 9. 12. 1903.

⁹ Edinost št. 286, 12. 12. 1903.

¹⁰ Edinost št. 287, 13. 12. 1903.

¹¹ Edinost št. 289, 15. 12. 1903.

je v to polemiko vstopil Rdeči prapor, ki je Novemu kurzu očital, da je pozabil na jugoslovansko idejo.¹¹ Tudi dr. H. Tuma, ki je prav leta 1907 izdal brošuro s pomenljivim naslovom »Jugoslovanska ideja in Slovenci«, je bil do zblizanja z Italijani zelo skeptičen, saj je dejal, da »nam Avstrija že pripravlja narodno smrt, Italija jo bode sigurnejše in skorejše«. Ugotavljamo lahko, da so se vse slovenske politične komponente na Primorskem zavedale nevarnosti, ki jim je pretila s strani Italije, še posebno pa po izjavi labinskega socialista Lazzarinija, ki je svetoval salomonsko rešitev na tem ozemlju, češ da »je edina rešitev za področja, kjer žive Italijani in Slovani mešano, da se Slovani poitalijančijo.« Publika je na omenjenem občnem zboru Edinosti sicer bolj vneto ploskala Tresić-Pavičiću kot Prettnerju, kar pa lahko razložimo kot veliko vseslovansko navdušenje tržaških Slovencev in torej pristanek ideji jugoslovanstva.

Mimo avditorija in slovenske narodne politike v Trstu ni mogla brez sledu vsa kampanja o »ideji sprave«, ki se je takrat propagirala v avstrijski polovici. Za to spravo so se ogrevali zlasti češki poslanci, to pa iz praktičnih razlogov, ker so mladočehi takrat nasprotovali Nemcem in ministrskemu predsedniku Koerberju. V svoji obstrukciji so pa bili osamljeni in je zato umevno, da so simpatizirali z idejo združitve vseh nememških strank. Italijani so tudi propagirali idejo sprave, kar ni bilo tuje tudi obema ljubljanskima političnima strankama, predvsem pa ne njunim državnim poslancem. Vse te spravne poskuse je dr. Rybař v imenu Primorskih Slovencev in Hrvatov pozdravljajal s simpatijo, dejal je pa tudi »da je predpogoj vsaki spravi popolna narodna enakopravnost«.

Glede šolstva so voditelji političnega društva Edinost mislili, da »se ustanovi utrakvistična univerza v Trstu, v prvi vrsti pa naj se ustanove ljudske in strokovne šole. Slovenski poslanci naj privole v univerzo v Trstu le pod temi pogoji«. Na tem shodu je socialist Kopač predlagal, naj se predela Rybařeva resolucija v smislu, »da smo za italijansko vseučilišče, ako se nam zasigura slovenske ljudske in strokovne šole«.¹² Rybař je tokrat celo dejal, da »bi bilo jako lepo ako bi se sklenili kompromisi med narodnjaki in socialisti, ker se tudi nemška socialna demokracija približava meščanstvu«. Za odgovor je poskrbel intransigentni Karel Linhart, češ da »tako daleč še nismo! spremeniti bi morali ves naš program, ako bi hoteli z vami korakati, kajti... Bernstein je v političnem oziru čisto navaden socialni demokrat, ki stoji na stališču strankarskega programa, kakor Kautsky ali Bebel«. Linhart, ki je prav takrat bival in se udeleževal v Trstu, je glede ustanovitve italijanske univerze dejal, da »smatramo nepravilnim ako se brani Italijanom lastno univerzo v Trstu, ki je edino primerno mesto. Utrakvistične univerze so v splošnem polovične in slabe, zato jih ne smemo zahtevati.«¹³

Prosvetno-kulturna akcija, ki jo je Edinost najavila na svojem občnem zboru, je zaživela ob ustanovitvi Dramatičnega društva. To je bil zametek tržaškega slovenskega gledališča, ki je zaživelo po otvoritvi Narodnega doma leta 1904. Vzporedno se je še naprej krepilo slovensko gospodarstvo, saj so leta 1905 v Trstu ustanovili Jadransko banko, kjer je sodeloval poleg hrvatskega tudi slovenski kapital. Zanimivo je, da je hrvatsko-slovenski bančni kapital v Trstu dosegel skoraj polovično višino kapitala italijanskih tržaških bank. Ti denarni in bančni zavodi so začeli vlagati svoje kapitale

¹¹ Rdeči Prapor št. 42, 20. 10. 1905.

¹² Rdeči Prapor št. 14, 1. 4. 1904.

¹³ Rdeči Prapor št. 9, 26. 2. 1904.

Rdeči Prapor št. 15, 8. 4. 1904.

v razna podjetja ali pa so celo sami ustanavljali in sodelovali pri ustanavljanju novih industrijskih in drugih podjetij, kar je vse vplivalo na konsolidacijo in politično uveljavitev slovenskega elementa v Trstu.

Vsa ta dejavnost, ki seveda ni šla mimo političnega društva Edinost in njenih voditeljev, saj so vsi narodnjaški doktorji aktivno sodelovali pri ustanavljanju in vodenju omenjenih družb, je tudi razredno pogojevala politične izbire vrhov tržaških narodnjakov. Njihova stališča so bila včasih *izredno toga*, kar se je še posebno izrazilo ob vesteh o ruski revoluciji leta 1905. Edinost je tudi tokrat poudarjala svoje slovanstvo s tem, da je carjevo politiko branila na vsej fronti. Na žalost je Edinost črpala svoje informacije iz najbolj reakcionarnih ruskih časopisov.¹⁴ Tako je nanese, da so se narodnjaki distancirali od vseh tržaških strank in popolnoma solidarizirali s carjem. V svoji zagnanosti je Edinost odbijala ne le levičarje in socialiste, ampak je šla korak nazaj tudi iz liberalnega evropskega konteksta. Vse drugače so na vesti iz Rusije reagirali tržaški socialisti, saj so s proticarsko demonstracijo pred ruskim konzulatom v Trstu in s klici »živela proletarska revolucija, živel socializem« izpričali svojo privrženost idejam socialistične revolucije.¹⁵ Slovenski socialisti v Trstu so Edinost ostro napadli in ji odrekli vsako moralno predstavništvo tržaških Slovencev.

Trst je s svojim naglim gospodarskim in demografskim razvojem postajal tudi v zavesti širših slovenskih gibanj izredno zanimiv. Vse bolj pogosto srečujemo teze in izjave, ki Trst postavljajo na dominantno mesto v slovenskem prostoru. Sicer je vse še perspektiva in govori so navadno v futuru. Ko so se septembra leta 1905 zbrali v mestu ob Adriji na svojem prvem shodu slovenski narodnoradikalni študentje, so glede Trsta ugotavljali, da »je težko, da bi bil Trst samo naš, da pa moramo vendar doseči, da bomo poleg tujega imeli tudi svoj Trst, in da se v tem mestu postavi Slovincem mogočna perspektiva Jugoslovanstva«. Demokratične misli, ki so se rojevale na tem shodu, so dokazale, da postaja nazadnjaška politika narodnjakov v Trstu že pravi nesmisel. H. Tuma, ki se je v tem času jel ukvarjati tudi s tržaškimi vprašanji, je bil za večjo odprtost in demokratičnost slovenskih političnih inštitucij na Primorskem. »Če se pa te napredne politike,« poudarja dr. Tuma, »tržaški narodnjaki nočejo oprijeti, naj se ustanovi nova slovenska demokratična stranka, ki bo najprej tržaške nato pa postopoma vse Slovence popeljala na bolj napredna pota.«

Te njegove zamisli se je kasneje, ko je Tuma že spoznal, da taka stranka na Slovenskem že obstaja (namreč JSDS), to je leta 1907, oprijel mladi dr. Josip Mandić, koncipient v Trstu, ki je z agitacijo po zgledu čeških narodnih socialistov hotel ustanoviti Narodno socialno stranko na Slovenskem s središčem v Trstu. Mandić je razumel potrebo po novi demokratični stranki, saj je s svojimi naprednimi nazori neprestano butal v narodnjaške bariere. Okoli njega se je začelo zbirati osveščeno delavstvo, ki je pa bilo po svojem položaju na socialni lestvici že dvignjeno od pavperiziranega slovenskega proletariata. Zato pomeni ustanovitev Narodne delavske organizacije, kljub ne prav laskavim ocenam dosedanjega zgodovinopisja, neko demokratično težnjo naprednejših narodnjakov, ki so skušali premakniti politično os Edinosti bolj v levo. Do tega premika v Trstu ni prišlo. Čeprav je Mandić imel kot mlad intelektualec vse možnosti, da bi v tem načrtu demokratizacije političnega društva tudi uspel, ni bil temu eksistenčno kos. Kajti v teh zadevah so se voditelji slovenskih narodnjakov v Trstu obna-

¹⁴ Edinost št. 28, 28. 1. 1905.

¹⁵ Rdeči Prapor št. 4, 27. 1. 1905.

šali kot nosilci oblasti in so o mladih perspektivnih kadrih odločali nedemokratsko. Nad tistim, ki se jim ni pokoril, je bil izrečen bojkot, proti kateremu ni bilo možnosti pritožbe. Krog Rybača, Gregorina, Slavika in Prettnerja je ves ta interesantni poskus speljal v svoje vode, postopno postavil Mandiča ob rob ter Narodni delavski organizaciji dal tisto podobo, ki jo poznamo iz konca prvega desetletja tega stoletja in ki je bila politično povsem negativna zaradi svojega stavkokaštva in nerazrednih stališč.

Slej ko prej bi se morali tudi vprašati, zakaj so se slovenski narodnjaki tako togo držali reakcionarnega plota in zakaj se niso hoteli vključiti v najprednejše politične tokove, ki so v mestu, kot je bil Trst, imeli dejansko domovinsko pravico že takrat, ko jih v ostali Avstriji ni bilo. Nedvomno lahko pripišemo to endemično nazadnjaštvo voditeljev Edinosti njihovi razredni pripadnosti in monopolnemu položaju, ki so ga zasedali med tržaškimi Slovenci. Bili so pripadniki srednjega meščanskega razreda, upravljali so s kapitali, ki so se v Trst stekali iz širšega slovenskega prostora in se torej v njihovih stališčih kaže jasna pripadnost interesom tistega dela slovenskega meščanstva, ki je pogojevala njihove politične izbire. Z druge strani pa ne smemo pozabiti njihovega deklariranega programa, da skušajo dokazati, da Trst ni le italijansko mesto. Zato so vseskozi sprejemali kot pozitivno dejstvo stalno doseljevanje nove in nove slovenske delovne sile, ki jim je prijala bolj kot narodnjakom kakor pa kot podjetnikom. To se da dokazati tudi za tako razvpito stavko težakov leta 1907, ko je začela Narodna delavska organizacija s stavkokaško akcijo. Kajti cilji te stavke so bili cehovski, saj so težaki zahtevali, naj se prepove dotok nove delovne sile, da bi ohranili lastno mezdno osnovo, ki je bila po podatkih, ki jih je takrat analiziral Frühbauer, nad povprečjem drugih strok. Tem sredobežnim in avtonomističnim težnjam, ki spominjajo na Gompersov čisti sindikalizem in na zaščitno zakonodajo proti novim doseljencem, ki jo je prav v tem času v Ameriki zahtevala American Federation of Labour, se torej tržaški socialisti niso znali postaviti po robu. Prevladala je težnja višjih in bolje plačanih delavskih kategorij, da se usmeri razredni boj le v čisti sindikalizem, osredotočenje borbe na interesih vsega proletariata, kar prinaša le revolucionarna politična borba, je ostala le na papirju deklarirana parola.

Akcija Narodne delavske organizacije, ki je hotela združiti slovenske delavce v lastni »narodni« sindikalni organizaciji, ni uspela. V različičevalni praksi vsakodnevnega izkoriščanja ter ob večji propagandni in organizacijski akciji razrednih sindikatov je slovenski proletarijat razumel, da jih le razredna enotnost na internacionalistični podlagi lahko poveže v močnega antagonistu kapitalu. S tem so slovenski delavci tudi odvrgli obremenilne obtožbe stavkokaštva, ki si ga niso nikdar zaslužili, in odločno vstopili v delavske vrste, kjer so se v prav takrat porajajočem se Ljudskem odru srečali z avtohtonimi voditelji tržaške slovenske socialistične stranke, z ljudmi, ki so bili kot oni sami delavci, z Regentom, Jernejčičem, Milostjo, Vrabcem in drugimi. V tistem času so se namreč izselili iz Trsta tako Rdeči Prapor kot Izvrševalni odbor Jugoslovanske socialdemokratske stranke z vsem aparatom. Od stare garde tržaških socialistov je ostal le še Kopač, kateremu so se pridružili mladi in za delavsko stvar navdušeni zgoraj omenjeni socialisti.

Leta 1905 so v Trstu ustanovili »Delavsko prosvetno društvo Ljudski oder« in tako dosegli cilj, ki so si ga že vrsto let postavljali kot neobhoden moment pri pridobivanju delavcev za socialistično stranko. Rezultat vsega tega prosvetno-izobraževalnega in razrednega delovanja, ki ni bilo taktič-

nega značaja, ampak je resnično težilo k izobraževanju in pridobivanju tako razredne kot nacionalne zavesti, je bil vsekakor vzpodbuden, saj so se delavci začeli bolj kot kdaj prej vključevati v socialistične vrste. Delovanje Ljudskega odra je zajemalo izredno široko ljudsko prosvetno udejstvovanje. Tako so v okviru serije predavanj govorili tržaškemu proletariatu od Cankarja do Tume, pa še Dermota, Prijatelj, Zofka Kveder, Lončar, Prepeluh, Kristan, Čermelj in drugi. Heta 1908 so začeli tržaški slovenski socialisti izdajati tednik »Delavski list«, izhajala pa so tudi strokovna glasila kot International, ki je bil dvojezičen, Železničar in list kamnoseške organizacije. Poleg tega je bilo v Trstu še vedno relativno visoko število naročenih na Rdeči prapor. Še najbolj ponosni so bili tržaški slovenski socialisti na svojo bogato knjižnico, ki je po izvodih in obisku prekašala leta 1907 ustanovljeno narodnjaško biblioteko v okviru akademskega društva Balkan. Duša in prava gonilna sila tega izredno pomembnega dela je bil tržaški delavec Ivan Regent, ki je pravilno razumel potrebe najbolj revnega dela slovenskega proletariata v Trstu, saj je sam izhajal iz njega. Danes lahko ugotovimo, da je Ljudski oder igral pomembno vlogo pri kulturnem in političnem ter nacionalnem osveščanju tistega dela tržaškega slovenskega proletariata, ki je stal na dnu družbene lestvice in kjer sta raznarodovanje in razredna alienacija, ki ponajvečkrat tečeta paralelno, najbolj kosila. Z Ljudskim odrom je bil položen kamen prosvetnega in političnega dela med slovenskimi delavci tudi za kasnejša obdobja, ko se je Slovincem v Trstu pisala najbolj temna stran njihove zgodovine.

Na valu ruske revolucije 1905 in že dolgo let prej postavljene zahteve po splošni in enaki volilni pravici, ki so jo najbolj jasno in dosledno postavljali prav socialisti, je prišlo do uvedbe splošne in enake volilne pravice za volitve v državni zbor in do manj temeljitih, a vendarle važnih reform deželnozborskih volilnih zakonov. Znano je, da je 26. 1. 1907 izšel zakon, s katerim so bili odpravljeni volilni razredi in je bila uvedena v Avstriji splošna in enaka volilna pravica. Le to je imel vsak moški avstrijski državljan, ki je dopolnil 24. leto ter je na dan razpisa volitev bival že vsaj leto dni v dotični občini. S to zadnjo zahtevo je bil v vsej Avstriji, še posebno pa v Trstu, najbolj prizadet slovenski element, ki je bil najbolj podvržen horizontalni migraciji. Prav delavskemu slovenskemu elementu je tržaški magistrat delal največje preglavice pri dodeljevanju domovinske pravice ali pertinencnosti. Za Trst je bilo po novem volilnem zakonu določenih 5 poslanskih mest v dunajskem parlamentu, torej en poslanec na skoraj 40.000 prebivalcev. Leta 1907, ko so bile prve reformirane volitve, sta bila v Trstu izvoljena pri prvem glasovanju en socialističen in en slovenski narodnjaški poslanec. V ostalih okrajih so bile potrebne ožje volitve. Ker so narodnjaki razglasili, da bodo v ožjih volitvah glasovali za socialistične poslance, je bilo takoj vsakomur jasno, italijanskim nacionalnim liberalcem pa še posebej, da nimajo nikakršnega izgleda na uspeh. Zato so proglasili abstinenco, da bi se vsaj formalno izognili tako pekočemu porazu.

Socialisti so poslali v dunajski parlament tudi s slovenskimi glasovi 4 poslance. Dr. Otokar Rybač je spet zasedel poslanski stol, ki ga je leta 1897 izpraznil Ivan Nabergoj. Volilni izid je pokazal, na kako majavih in lažnih pozicijah je stala italijanska nacionalistična stranka, ki je svojo nacionalno diktaturo gradila le na krivični in antidemokratski nadvladi manjšine nad večino, ki jo je dovoljeval krivični volilni zakon. Tako je bila vsaj v parlamentu izničena krivica, ki so jo ljudske množice, tako v Trstu, kot drugje v Avstroogrski, občutile dolgo vrsto let. Tudi nekateri italijanski

zgodovinarji sodobnejših konceptov precej neobjektivno pišejo o volilni reformi, češ, da jo je avstrijska vlada uvedla po sklenitvi nenapisanega družbenega pakta s socialno demokracijo, ki da je sprejela pravila igre parlamentarizma in opustila revolucionarne težnje. S tem novim konceptom naj bi prišel v Trst tudi novi namestnik Hohenlohe, »rdeči princ«, ki naj bi s pomočjo socialistov in Slovencev, kot že v Bukovini, spremenil nezogibni tok zgodovine in postavil italijanske nacionaliste na slepi tir. V tem smislu gre oponirati takemu pisanju, ker je potrebno naglasiti, da se je dolgo let, izredno pomembnih let, vršilo široko poitalijančevanje z bistveno pomočjo avstrijskega upravnega aparata. Da bi Hohenlohe prišel urejati enakopravnost obeh narodov v Trstu, v virih ni najmanjšega sledu, saj so bili Slovenci prav do razsula Avstroogrske prav tako brezpravni kot do tedaj. Prihod novega tržaškega namestnika je pomenil le rahel nov odtenek v odnosu do italijanskih hegemonov v Trstu in to v okviru širših političnih premikov, ki so se dogajali na predvečer leta 1914. Tistih nekaj delokrogov, ki jih je Hohenlohe odvezel tržaškemu magistratu, so bili preventiva za državno finančno ministrstvo in nikakor ne omejevanje nacionalne diktature italijanskih mogotcev, ki so sedeli v palači na Piazza Grande. Težko je dokazljivo, da sta Hohenlohe in Pittoni tesno sodelovala, kot je to pisal iredentistični tisk v Savojski hiši, še teže bi pa verjeli trditvi, da je Pittoni osebno sprožil deželnozborske volilne spremembe leta 1908. Ni dvomiti o tem, da se je Pittoni strinjal z demokratizacijo deželnozborskega volilnega zakona, saj so bili avstrijski socialdemokrati povsod za take reforme. Volilni zakon se v Trstu ni spremenil od leta 1850 in je bil podvržen ostrim kritikam vseh brezpravnih. Brezobzirno je štutil interese majhne skupine italijanskih oblastnikov, ki so tak volilni red tudi branili in ga leta 1908 tako vztrajno branili, da so avstrijsko vlado prisilili na kompromisno rešitev, ki je nacionalistični hegemonistični politiki še kako ustrezal, saj so njihovi interesi v Trstu ostali nedotaknjeni. Število voljenih občinskih svetovalcev se je sicer dvignilo na 80, ohranili so se pa volilni razredi; dodan je bil splošni 4. volilni razred. Tako je bil občinski svet, ki je izšel iz reformnih deželnozborskih volitev leta 1909, sestavljen iz 57 italijanskih nacional-liberalcev, iz 12 slovenskih narodnjakov, 10 socialistov in enega italijanskega konzervativca. Italijanski hegemonistični blok je obdržal kljub reformi, Hohenloheju in Pittoniju, absolutno večino in s tem vso oblast v Trstu kot državi neposredno podrejenem mestu. Za enega izvoljenega občinskega svetnika je bilo potrebno italijanskim nacionalistom 213 glasovalcev, socialistom 714, slovenskim narodnjakom pa celo 752. Prav zato o kakšni posebni demokratičnosti deželnozborske reforme ne moremo govoriti.

Ob vsem tem je treba zabeležiti, da so od leta 1897, torej od uvedbe splošne kurije naprej, tržaški socialisti redno kandidirali v mestu italijanske kandidate, v okolici pa slovenske. Nedvomno je tem izbiram botrovala velika osebnost tržaškega revolucionarja Ucekarja, ki ga je stranka kot karizmatičnega voditelja kandidirala tržaškim delavcem. Ščasoma pa so se, še posebno po Ucekarjevi smrti leta 1902, začele stvari spreminjati v bolj demokratičnem in internacionalističnem duhu, ko je dal Regent pobudo, da bi obe socialistični stranki v Trstu, tako slovenska kot italijanska, postavili skupne kandidate v mestu in okolici. V ta namen naj bi se formiral en sam volilen odbor, ki naj bi vodil volilni boj, kandidati pa naj bi bili najsposobnejši in najzvestejši socialisti, ne glede na to, kateri narodnosti pripadajo. Ta predlog je v celoti podprl strankin tajnik Pittoni, tudi njegovi najožji sodelavci, vzbudil je pa tudi dosti negotovanja in nesporazumov. Pittoni je tako na deželnozborskih volitvah leta 1909 kandidiral v oko-

lici, Novak in Kermolj pa v mestu na skupni listi socialdemokratov. Kljub temu, da se je ta volilni poskus končal negativno, je pomenil veliko moralno uveljavitev tržaških socialistov, saj so dokazali, da je njihov internacionalizem realnost in trdna postavka v njihovem programu.

Zaradi mešanih kandidatur je iz stranke in iz državnega zbora izstopil poslanec Pagnini s skupino somišljenikov, vendar se tudi taki, ki so v stranki ostali, s tako prakso niso strinjali. Le-ti niso ničesar doprinesli k težko skovanemu enotnemu nastopu in so še enkrat dokazali, da je bil njihov pristop k socialistični stranki neutemeljen, da je bila njihova poglobitev v marksizem le površinska in da niso razumeli nacionalne problematike prizadetih nacionalnosti ob Jadranu.

V državnozborskih volitvah leta 1911 se je tržaška nacionalna buržuazija spet okrepila. Italijanski liberalci so se, izučeni od prejšnjih volitev, spet zatekli k starim metodam podkupovanja, prisiljevanja in falzifikacije. Pri ocenjevanju volilnih rezultatov v Trstu namreč nikoli ne gre pozabiti na dejstvo, da je bila italijanska nacionalistična stranka v Trstu gospodujoča stranka do konca avstro-ogrske monarhije in da je bil v njenih rokah ves gospodarski in upravni aparat, ves glavni tisk in predvsem magistrat, ki je vodil volilni upravni aparat. Magistrat je izdajal potrdila o potrebnem triletnem oz. enoletnem bivanju v Trstu, magistrat je pripravljaval volilne imenike, izstavljal volilne legitimacije itd. Tam so sedeli vrsto let in tudi pod Hohenlohejem ljudje, ki so svojo moč in svoje privilegije črpali prav iz krivično danega zakona, na katerem so gradili svojo nacionalno diktaturo, ki so jo seveda hoteli tudi ohraniti pred vsako demokratičnostjo, ki bi izpodkopala njihov dominantni položaj. Na volitvah v državni zbor leta 1911 so italijanski nacionalisti spet pridobili dva poslance in to na račun socialistov, ki so v državni zbor tokrat poslali le Pittonija in Olivo. Slovenski narodnjaki so ob izvoljenem Rybařu šli na ožje volitve še za enega predstavnika v državnem zboru in to v mestnem okraju, kar je bil zanje izreden uspeh. Socialisti se niso držali recipročnosti, ki je narodnjaki niso niti želeli, in je tako slovenski kandidat v mestu propadel. Volilni izidi leta 1911 nam dokazujejo, da italijanska liberalno nacionalna stranka ni predstavljala večine tržaškega prebivalstva in da je redno podlegla glasovom združenih nasprotnikov.

Obe volilni reformi sta pomenili velik korak naprej, tako pri demokratizaciji političnega življenja sploh kot pri uveljavljanju zatiranih narodov. Vse to pa še zdaleč ni pomenilo ne popolne demokratizacije ne enakopravnosti, kar velja še posebno za deželni zbor, za tržaški občinski svet, saj je redno padal na vsakem izpitu demokracije in enakopravnosti.

Še posebno občuten je bil v Trstu problem slovenskih šol, ker ni bilo nobene državne ali javno-pravne šole v slovenskem jeziku. Italijanski politični in nacionalni hegemonizem je preprečeval (in to na vseh nivojih) kulturno formiranje Slovencev v lastnih šolah in je širil v svojih italijanskih ali utrakvističnih šolah s pomočjo državnih financ italijanski jezik in italijansko kulturo na najbolj brutalen kolonialističen način. Slovenci so morali vzdrževati z lastnimi sredstvi privatne šole, ki so bile vključene v družbo sv. Cirila in Metoda. Ob prvih sramežljivih poskusih države, da bi prevzela plačevanje desetih učiteljev (od skupnega števila 35), ki so že dolgo let službovali v nemogočih pogojih pri cirilmetodovi družbi, so italijanski liberalci zagnali vik in krik, češ da je to Hohenlohejevo maslo in so ga zatožili na Dunaju, da ruši nacionalna ravnovesja. Grozili so celo z odcepitvijo od avstrijske države, kar je bila tudi konstanta njihovih dunajskih potovanj.

Prav ob tem akutnem vprašanju slovenskega šolstva, katerega pomen so dobro razumeli tako raznarodovalci kot borci za narodno enakopravnost, so se razčiščevala stališča med italijanskimi in slovenskimi socialisti, med narodnjaki in nacional-liberalci in med slovenskimi socialisti samimi. Že fronta nastopajočih sil, kjer je vsak imel svojo zdiferencirano stališče, in kjer so tudi vse ideologije odpovedovale, nam nakazuje pomembnost načetega šolskega vprašanja v Trstu. Kot zgodovinarje nas zanima, kako sta obe delavski stranki reagirali na postavljeno šolsko vprašanje in to ne le v deklaracijah ampak v vsakodnevni politični praksi.

Ob vprašanju finansiranja privatnih šolskih družb v Trstu je tržaški magistrat, kot že večkrat dotedaj, tudi jeseni 1911 dodelil finančno podporo Italijanski raznarodovalni šolski družbi Lega nazionale, v istem glasovanju pa odrekel finančno podporo slovenski šolski družbi sv. Cirila in Metoda. To bi bilo v tem prikazu povsem odveč, ali pa bi lahko to glasovanje le šteli v vrsto diskriminacijskih posegov tržaške občine na račun Slovencev v Trstu, če ne bi tega glasovanja podprli z izjavami in s svojimi glasovi tudi trije italijanski socialistični poslanci s Puecherjem na čelu. Ob dejstvu, da je bila Lega raznarodovalna, Cirilmetodova šola pa narodno obrambna in edina slovenska šola v Trstu, so slovenski socialisti v Trstu to glasovanje ostro obsodili, obenem pa se je med njimi samimi razvila dokaj ostra debata o tem, ali sme internacionalistična delavska stranka podpirati privatne slovenske šolske institucije, ki so pod vodstvom in upravo meščanskih strank.

Na deželni konferenci JSDS za Primorsko leta 1911 sta se ob tem vprašanju formirali dve skupini. Na čelu prve, ki je trdila, da je »Cirilmetodova šola, kljub svoji klerikalnosti in nazadnjaštvu, vseeno edini nadomestek javnih šol in torej edina obramba pred asimilacijo«, je stal dr. Ferfolja, junak mnogih kasnejših polemik. Na čelu drugih, ki so izhajali iz stališča, ki ga je že nekaj let prej izrazil Etbin Kristan, da »ima raje tujo ampak napredno šolo, kot pa reakcionarno slovensko«, so stali Tuma, Milost in delno tudi Regent. Oni so bili načelno in praktično proti vsakemu subvencioniranju privatnih šol in za ukinitvev šole sv. Cirila in Metoda v Trstu, ker se tam dijaki ne formirajo socialistično. Predvsem Tuma je vseskozi enačil družbo sv. Cirila in Metoda z italijansko Lego nazionale in ni videl v svojem oženju nauka socializma, h kateremu je pristopil le tri leta prej, ne narodno-obrambne vloge slovenskega privatnega šolstva v nacionalno ogroženih krajih, ne možnosti ustvaritve širše fronte, z naprednimi zahtevami nacionalno brezpravnih slovenskih prebivalcev Trsta. S tem, da se je ta goriški politični delavec v dani in popolnoma realni — za Slovence v Trstu nič kaj rožnati situaciji — zavzemal za načelno obsodbo in ukinitvev slovenske šolske družbe, je ta skupina slovenskih socialistov sicer bila res internacionalistična, pustila pa bi na stežaj odprta vrata raznarodovanju in tako podpirala neposredno asimilacijsko politiko večinskega naroda.

Analogije s polpreteklo dobo naše tržaške zgodovine ni potrebno poudarjati, ugotovimo pa lahko, da je bilo nacionalno vprašanje s svojimi problemi vedno ena izmed šibkih točk teoretičnega razpravljanja delavskih strank v krajih z mešanim prebivalstvom, predvsem s stališč večinskega naroda. Kajti slovenski živelj v Trstu ima in mora imeti pravice do svojega naravnega kulturnega razvoja v lastnem materinem jeziku. Ne gre sicer dvomiti, da je bila šola sv. Cirila in Metoda mogoče res nazadnjaška, vendar nič več in nič manj kot italijanska. Zato bi morali socialisti obeh narodnosti stremeti za čim širšo demokratizacijo šolstva na sploh, za odstra-

nitev vseh anahronizmov, obenem pa vztrajati na potenciranju tistega šolstva, ki je bilo najbolj neenakopravno in zatirano. Le na podlagi skupnih zahtev celotnega proletariata po dejanski enakopravnosti slovenskega šolstva bi se dosegla prva stopnja enotnosti delavskega razreda tudi v nacionalnem vprašanju.

Na koncu moramo še omeniti moralni uspeh Slovencev v Primorju ob veliki nacionalni uveljavitvi na ljudskem štetju leta 1910. Gre v bistvu za revalorizacijo nekaterih postavk tega štetja, kajti še dandanes se določena smer preživelih tendenc v italijanskem zgodovinoписju oglašča z dvomi o pravilnosti revidiranega štetja leta 1910. Kot znano, so se vsa ljudska štetja do tega leta vršila z izdatnimi falzifikacijami, ki so slovenski del prebivalstva skrčevale na najnižji minimum. Le zadnje ljudsko štetje v Avstro-Ogrski je bilo podvrženo reviziji državnih centralnih organov, ki je podala objektivnejšo sliko o številu Slovencev v Trstu, saj je ugotovila, da je bilo v Trstu leta 1910 približno 60.000 ljudi s slovenskim ali slovanskim pogovornim jezikom in 140.000 Italijanov. Trst je torej postajal dejansko dvojezično mesto, kjer sta se obe narodnosti srečevali in živeli ena z drugo. In prav proučevanja tega sožitja se mora lotiti sodobno zgodovinoписje, rešeno vseh sterilnih debat nacionalističnega pisanja zgodovine.

Gre za to, da se odrečemo takemu načinu podajanja in pisanja zgodovine, ki hoče strpati raznolikost realnosti v ozke in zadušljive sheme nacionalnega vprašanja. Zgodovinoписje mora iti po poti razglabljanja in odkrivanja odnosov med etničnimi skupinami ali med socialno stratifikacijo teh skupin in podajati široke in poglobljene historične rekonstrukcije, rešene apriorističnih tendenc.

Riassunto

LA POLITICA SLOVENA A TRIESTE NEL DECENIO ANTECEDENTE ALLA PRIMA GUERRA MONDIALE

Sono proprio gli anni a cavallo del 1900 che determinano una strategia e una tattica nuova della Società politica Edinost, che si pone da questo tempo in poi alla testa di tutto il movimento nazionale sloveno nel Litorale. L'orientamento sia politico che nazionale dell'Edinost propende alla lotta politica nelle istituzioni locali con una massiccia presenza così alle elezioni comunali che a quelle parlamentari. Alle elezioni per la Dieta di Vienna del 1901 si registra un grande successo del candidato ufficiale dell'Edinost dr. Rybař, dovuto in parte ad una massiccia campagna elettorale degli Sloveni ed in parte alla rottura del blocco nazionale italiano che si presentò alle elezioni con due candidati opposti: Dompieri e Hortis. Si giunge così al ballottaggio tra Hortis e Rybař ed è il primo a spuntarla e ad essere eletto nel parlamento austriaco con 2000 voti in più. Il successo dell'Edinost è soltanto morale, ma i numeri parlano chiaro ed i Sloveni proclamano che Trieste «non è più soltanto una città italiana»! L'azione politica e nazionale dell'Edinost, alla cui guida stanno da ora in poi il già menzionato dr. Rybař e il dr. Gregorin, si concentra sull'azione tendente a organizzare società culturali, economiche e cooperativistiche tra gli Sloveni del Litorale. Sono proprio questi i presupposti di tutta una fioritura di società che si stanno formando sia in città che in periferia e nel circondario e che sono l'espressione di una risvegliata coscienza nazionale delle masse di popolazione slovena che non si organizza soltanto e per conto della Società politica Edinost, ma in quanto ha e sente il bisogno di uscire da secoli di oscurità e che ha i presupposti per cancellare l'etichetta di popolo senza storia. È proprio questa attività che investe larghe fasce di popolazione slovena, a essere un movimento di massa profondamente democratico e che consente alla nazionalità slovena del Litorale di fermare in gran parte l'assimilazione che correva velocissima fino alla metà del secolo scorso. La leadership dell'Edinost formata oramai da avvocati e non più da artigiani più o meno colti, seguiva tutta questa attività con interesse di partito. Le decisioni politiche venivano prese nell'ambito del direttivo del partito Edinost e non si può parlare di qualsiasi colle-

gamento tra la base e la direzione dell'Edinost. Il giornale Edinost, che usciva come quotidiano nel periodo preso in esame si vendeva in 600 coppie quotidianamente.

I censimenti sono accanto alle elezioni un importante punto d'incontro tra i dirigenti dell'Edinost e il proprio substrato elettorale. È noto che i censimenti ufficiali venivano effettuati a Trieste dal Magistrato triestino (Comune di Trieste), che interpretava alla parola il principio della Umgangssprache. Questa pratica portava spesso a vistose deformazioni e malversamenti soprattutto quando si contavano gli abitanti con lingua d'uso slovena. I dati del censimento del 1900 davano i seguenti risultati:

abitanti — 178.599 dei quali

Italiani	116.825
Slavi	25.130
altri	9.055

La percentualità degli Slavi è del 16,64 % il che rappresenta secondo il dr. Rybař un grande pericolo per la nazionalità slovena del Litorale in prospettiva alla nuova legge sulle minoranze nazionali che si stava formando a Vienna e che prevedeva il minimo del 20 % di minoranza nazionale, acciocchè questa minoranza dovesse prendersi in considerazione e fissare legalmente. Questo progetto di legge fu poi abbandonato, ma l'Edinost inoltrò ugualmente un ricorso alla Luogotenenza al ministro degli interni, perchè l'operato del censimento venisse tolto alla direzione del comune e affidato alla Luogotenenza. Questo ricorso non ebbe nessuna conseguenza pratica.

Una delle attività più positive della Società politica Edinost fu senz'altro l'attività cooperativistica e assicuratrice sia delle categorie artigiane che di quelle contadine slovene. La Tržaška posojilnica in hranilnica (Cassa di risparmio) accumularono un capitale finanziario relativamente consistente il che diede alla Società politica Edinost la possibilità di formare la Cooperativa Narodni dom che acquistò poi un immobile dove costruire il Narodni dom per 230.000 Korone.

La linea politica e ideologica dell'Edinost anche agli inizi di questo secolo non si differenzia dai periodi precedenti. L'unità assurta a dottrina politica non permette la differenziazione in clericali e liberali, cresce però una sempre più aspra polemica contro i socialisti sloveni e italiani. L'Edinost è poi anche l'unica forza politica triestina che non prende parte al lutto cittadino per la morte di Carlo Ucekar. I socialisti sloveni vengono taciati di antinazionalismo, soltanto perchè avevano seguito il feretro del primo grande figlio socialista triestino. Il movimento operaio del Litorale aveva dato prova di grande sensibilità per i problemi di classe insoluti, specialmente nelle grandi battaglie sfociate poi negli scioperi del 1897 e del 1902. La solidarietà di classe dimostrata dalle categorie più emancipate della classe operaia triestina verso i propri compagni non qualificati raggiunge il suo apice nei moti popolari del 1902. Dopodichè si può osservare tutta una attività socialista, che si ispira più a fini sindacali, che a fini politici. La fioritura di 18 organizzazioni sindacali e di categoria con 7700 iscritti permettono al Pittoni e al Kopač di fare una gran bella figura al 9. Congresso della socialdemocrazia austriaca, ma è però l'azione politica che subisce una flessione molto acuta nell'ottica di una azione rivoluzionaria del proletariato. La solidarietà operaia che si costruisce con tanta fatica e in tanti anni, lascia così il posto a tendenze autonomistiche della forza lavoro qualificata, che incomincia sempre più a esprimere pareri discordanti con le masse più pauperizzate del proletariato triestino. Una situazione analoga si può osservare anche nello sciopero dei fachini del 1907 e la conseguente azione delle NDO (Narodne delavske organizacije), che non è altro che il ripetersi di una situazione generale che si esprime nelle forze sindacali triestine. Queste spinte autonomistiche di fasce del proletariato triestino ricordano per metodi e fini l'organizzazione sindacale americana creata da Gompers e cioè l'azione della American federation of labour, che si adoperò con successo contro l'immigrazione di nuova forza lavoro sul mercato americano. Ma l'azione delle NDO è soltanto una parentesi nell'intricato e non facile mondo del movimento operaio triestino. Gli operai sloveni sfruttati alla pari dei loro compagni italiani seguono la propria via nel proprio partito di classe, dove stanno già emergendo i dirigenti autoctoni del movimento operaio sloveno e cioè i Regent, i Jernejčič, i Milost, i Vrabc ed altri ancora, che dal 1905, dalla costituzione cioè dello Ljudski Oder, continuano senza sosta la loro opera di sensibilizzazione e di organizzazione delle masse operaie Slovene a Trieste. L'opera che il Ljudski Oder profuse fino al 1918 fu inestimabile soprattutto per il grande valore culturale e di classe che profuse e divulgò tra il proletariato sloveno di Trieste. Furono tenute conferenze e manifestazioni poli-

tiche dove parlarono Cankar, Tuma, Dermota, Prijatelj, Zofka Kveder, Lončar, Prepeluh, Kristan ed altri, e furono manifestazioni che non ebbero un riscontro soltanto locale, ma furono importantissime per tutto il popolo sloveno.

La Società politica Edinost ebbe un grande successo alle elezioni comunali del 1903 riuscendo nuovamente ad eleggere tutti e 6 i candidati che appartenevano al circondario. All'assemblea annuale del 1903 i soci e i simpatizzanti dell'Edinost applaudirono alla pacificazione politica avvenuta tra Serbi e Croati, più conosciuta come politica del Nuovo corso (Novi kurz). Dopo anni di aspre polemiche tra questi due popoli balcanici si fa sempre più viva la certezza che il nemico da battere non stia a Budapest o a Roma, ma a Vienna o ancora più a nord e cioè l'imperialismo tedesco. Si deve quindi controbattere quel Drang nach Süden che sarebbe fatale a tutti i popoli a sud della barriera nazionale tedesca, ed è per questo che ci si deve opporre tutti accomunati, a questo pericolo: Italiani, Ungheresi, Croati, Serbi, Sloveni ecc. ecc. all'egemonia tedesca. È questo in sintesi il contenuto della mozione che il noto amante della letteratura e della politica italiana il signor Ante Tresić-Pavičić, presenta all'assemblea annuale dell'Edinost del 1903. La risposta dell'Edinost è chiara »siamo sì per una azione congiunta di tutti i popoli slavi del sud, escludiamo però la collaborazione con gli Italiani, finchè la loro opressione nazionale non avrà fine«. Questo punto di vista viene ancor più radicalizzato sia nel 1905, che nel 1907 al tempo cioè di due risoluzioni (Zadarska in Reška resolucija), che implicavano un accordo tra Croati e Italiani e che in un futuro darebbero all'Italia sia l'Istria che Trieste che il Goriziano. L'Edinost risponde con sdegno: »Nessuno deve risolvere i propri problemi nazionali facendo la pelle agli Sloveni! Anche l'organo socialista sloveno il Rdeči Prapor fa presente ai Croati di aver dimenticato l'idea Jugoslava, che era alla base di tutti gli accordi tra Serbi e Croati.

In questo periodo di tempo si acutizza anche la questione dell'università italiana a Trieste. In una assemblea comune tra l'Edinost e i socialisti sloveni, quest'ultimi sono favorevoli ad una istituzione universitaria italiana a Trieste, ma vogliono pure delle scuole slovene non reazionarie. I rappresentanti dell'Edinost oppongono all'università italiana una università utraquista, con un chiaro richiamo per scuole elementari e medie slovene, che dovrebbero venir organizzate a Trieste. Le elezioni del 1905, del 1907 e del 1911 sono i punti più importanti di una descrizione storiografica alquanto breve. Il censimento del 1910 dà alla nazionalità slovena di Trieste un peso obiettivo, che non dà però sul piano della legislazione risultati molto importanti. L'egemonia politica del Comune triestino rimane intatta fino alla prima guerra mondiale e la scuola slovena in città rimane ancora sempre un'utopia, la discriminazione nazionale però una amara realtà.